

Tanzimat'tan Sonra İhtida, İrtidad Hareketleri ve Kadınların Öteki ile Evliliği: Midyat Örneği

 Ekrem Akman*

Atıf/©: Akman, Ekrem, *Tanzimat'tan Sonra İhtida, İrtidad Hareketleri ve Kadınların Öteki ile Evliliği: Midyat Örneği*, Artuklu Akademi, 2021/8 (1), 51-75.

Öz: Midyat 19. yüzyılın sonlarına kadar Yakubi/Süryani Hıristiyanların çoğunlukta olduğu ve Tur Abdin olarak tanımlanan bölgenin merkezidir. Bölgede Müslüman, Hıristiyan ve Yezidiler, Süryanice, Kürtçe, Arapça (Mahallemi) ve Ermenice konuşarak farklı din ve etnik kimlikleriyle günlük yaşamın olağan seyri içinde çapraz ilişki ağları geliştirdiler. Bu makalede çok kimlikli toplumlarda ihtida/irtidad hareketleri ve kadınların “öteki” ile evliliği konusu Midyat örneğinde ortaya konacaktır. Çalışmanın amacı, Tanzimat'la beraber kaza merkezi olan Midyat'ın toplumsal yapısı bağlamında ihtida ve kadınların din değiştirerek yaptıkları evliliklerin ilişkilere etkisini incelemektir. Makalede Midyat özelinde çok kimlikli toplumsal ilişkilerde din değiştirme ve kadınların “öteki” ile evliliklerinin, cemaatin namusuna doğrudan bir saldırı olarak algılandığı, simgesel zafer ya da yenilgi olarak değerlendirildiği, cemaatler arası dinî çatışma ve ittifaklara dönüştüğü iddia edilmektedir. Çalışmada ihtida-irtidad ve din değiştirme olayları Osmanlı arşivleri ve kilise arşiv defterlerindeki belgeler üzerinden ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yakınçağ Tarihi, Midyat, Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, İhtida, Kadın.

Conversion and Apostasy Movements after the Tanzimat Era and Woman's Marriages with the Other: The Case of Midyat

Citation/©: Akman, Ekrem, *Conversion and Apostasy Movements after the Tanzimat Era and Woman's Marriages with the Other: The Case of Midyat*, Artuklu Akademi, 2021/8 (1), 51-75.

Abstract: Midyat was the center of the region of Tur Abdin where Jacobite/Syriac Christians were constituting the majority until the end of the nineteenth century. Muslims, Christians and Yazidis in the region spoke Syriac, Kurdish, Arabic (Mhallemi dialect) and Armenian, and they established networks with other religious and ethnic identities in usual course of daily life. In this vein, this paper aims to manifest conversion and apostasy movements and interfaith marriage of the women within the societies hosting multicultural environment with reference to Midyat. This study examines the effects of these marriages on the social structure of Midyat, which became the center of the district

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Anabilim Dalı, ekremakman@artuklu.edu.tr

it is settled on during the reforms of the Tanzimat era. It argues that conversions and women's marriages with the "other" were perceived as direct attacks against the honor of communities, that they were regarded as symbolic victories or defeats, and that they caused religious conflicts and alliances between communities in Midyat. In the study, the incidents of apostasy and conversion will be revealed through the documents kept in the archives of the Ottomans and churches.

Keywords: Late Modern History, Midyat, Muslim- Christian Relationship, Conversion, Women.

Giriş

Tanzimat Dönemi'nde Midyat, Süryanice, Ermenice, Kürtçe ve Arapça (Mahallemi diyalekti) konuşan,¹ Müslüman, Ermeni, Süryani Kadim/Yakubi, Protestan, Katolik ve Yezîdî inanç grupları ve Haverki, Dekşuri, Halil Begli, İsa Begli gibi aşiretleri barındıran çok dinli ve farklı kimlikli Tur Abdin bölgesinin merkeziydi.² Midyat'ta farklı dil ve dinlerin yanında Hıristiyanların kendi içerisindeki muhtelif mezhepleri ve bölgenin güçlü aşiret yapılanması sebebiyle sadece iki dinikesimin değil, çok taraflı iç içe geçen, ötekinin varlığı ve duruşuna göre ortaya çıkan nisbî kimlikler üzerinden şekillenen ilişkiler söz konusudur. Böylesine çeşitlilik barındıran Midyat gibi yerlerde toplumsal olayları Müslümanları merkeze alarak ya da sadece Müslim-gayrimüslim ilişkileri üzerinden okumak konuyu eksik bırakır. Misyonerlerin bölgede etkin olmaya başladıkları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Hıristiyanlığın farklı mezhep ve kiliseleri arasında fiziksel çatışmaya varacak derecedeki gerginlikler, ilişkilerin tek boyutlu olmadığını göstermektedir.

Tanzimat sonrası dönemde Midyat'ta kadınların din veya mezhep değiştirerek diğer milletten (dinden) biriyle evliliklerini konu edinen bu makale çok dinli-kimlikli toplumsal ilişkilerde kadınların din değiştirmelerinin cemaatin namusuna doğrudan bir saldırı olarak algılandığını, simgesel zafer ya da yenilgi olarak değerlendirildiğini, cemaatler arası çatışma ve ittifaklara dönüştüğünü iddia etmektedir. Kadınların ihtida ettikten veya mezhep değiştirdikten sonra öteki ile yaptıkları evliliklerin bir arada yaşayan Müslüman-Hıristiyan ilişkileri ve Hıristiyanların farklı mezhepleri arasında nasıl karşılandığı ve ne ölçüde gerginliğe neden olduğu sorusunun cevabı Midyat örneğinde aranacaktır.

¹ Mahallemiler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Yeşilmen, *Mahallemiler ve Ebruli Kültürün Ağırbaşlılığı*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2017).

² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Bundan sonra BOA şeklinde ifade edilecektir), Dâhiliye Muamelat (DH. TMİK.M.) 1/128; BOA. Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT. MVL.) 62/50.

İhtida ve irtidadın nedenleri ve usulünden çok, sonuç itibariyle nasıl bir toplumsal fonksiyona sahip olduğu, bir arada yaşayan farklı ve çoğul kimliklerin din birliği etrafında nasıl tektipleştirildiği üzerinde durulacaktır. Bu amaçla öncelikle Midyat'ın sosyal hayatı ve toplumsal yapısı ortaya konarak, bölgede farklı kesimlerin nisbî olarak (varsayımsal)³ kimlikleri üzerinden ilişki ağları incelenecek, Tanzimat Dönemi'nde ihtida olgusuna Osmanlı Devleti yönetimi ile tebaasının farklı bakışları sorgulanacaktır. Bu çerçevede Midyat'ta ihtida/din değiştirme olaylarının öznesi olan kadınların öteki ile evlilikleri üzerinden önce Müslüman-gayrimüslim, daha sonra gayrimüslimlerin kendi aralarındaki ilişkileri ortaya konacaktır. İhtida ve irtidadın Osmanlı hukuku ve toplumunda yarattığı problemin taşraya (Midyat örneğinde) nasıl yansıdığı arşiv belgeleri üzerinden izlenecektir. Bilinenin aksine taşrada gayrimüslim nüfusun küçük bir olayda haklarını nasıl arayabildiği ve seslerini yükseltebildiği hem kilise hem de resmi devlet belgeleri üzerinden takip edilmiştir.

İhtida hdy kökünden türetilmiş olup beyan etmek, belirtmek, tarif etmek, göstermek, hidayete ermek anlamlarını içermektedir. Allah'ın bir ismi de Hâdi yani hidayete erdiredir. Kullara yaratıcıyı tanıma yolunu gösteren, onları hidayete erdiren anlamındadır. İslâm literatüründe ihtida, başka bir inançtan hak yoluna gelmek, İslâm dininin esaslarını kabul ederek Müslüman olmaktır. İhtida edene mühtedi denmektedir.⁴ İslâm dinini kabul ettikten sonra tekrar eski inancına dönmeye irtidad, dönen kişiye de mürted denir. Ridde kelimesinden türetilen irtidad, geri dönmek, reddetmek anlamlarına gelir. Kavram olarak başka bağlamlarda kullanılabilirse de İslâm'dan dönme eylemi bu kavramla özdeşleşmiştir.⁵ Kur'an'da iman ettikten sonra dinden dönenler lanetlenmiştir. İslâm hukukçuları arasında ihtilaflı da olsa mürtedin cezası ölüm olarak ifade edilmiştir.⁶ Osmanlı Devleti'nde 1944 yılında irtidad edenlere ölüm cezasının kaldırılmasına kadar bu eylem suç kabul ediliyordu. Bu tarihten sonra resmen değilse bile fiilî olarak mürtedlere uygulanan ölüm cezası yürürlükten kalktı.⁷ Hıristiyanlığa veya Yahudiliğe geçişler için din değiştirme anlamında

³ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 40.

⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Dâru'l-Mârifet, Kahire, tsz.), VI, 4638.

⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, III, 1622.

⁶ İrfan İnce, "Ridde" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), XXXV, 89; Ertuğrul Düzdağ, *Ebussuud Efendi Fetvaları*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), 140.

⁷ Selim Deringil, *19.Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad*, çev. Ayşe Anadol, Taciser Ulaş Belge, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 47.

conversion, dinden çıkmak için de apostasy kelimeleri kullanılmaktadır. Genel kullanıma uyarak bu çalışmada İslâm'a geçişler ihtida, İslâm'ı red veya İslâm'dan ayrılmak için irtidad kelimeleri kullanılacaktır. Hıristiyanlığa geçişler din değiştirme, conversion kelimesiyle ifade edilmektedir. Din değiştirme ayrıca bu çalışmada Hıristiyanlığın farklı mezhepleri arasındaki geçişler için de kullanılmıştır.

İhtida ederek İslâm'a girmek veya iman etmek kalbî bir niyet ve kişinin iç muhasebesi ile gerçekleşir. Bir kişinin İslâm'a girmesi için temelde bir merasim veya davranış şekli belirlenmemiştir. Derûnî bir tefekkür, entelektüel bir fikrî dönüşüm çerçevesinde gerçekleştiği söylenen ihtidaların arka planında başka nedenlerin de olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. İhtida ve din değiştirmelerde sosyal, siyasal, ekonomik ve psikolojik nedenlerin yanında ailevî ve kişisel problemler, aşk, boşanma ve benzeri sorunlar da etkili olmuştur. İman ettiği inanç sistemini terk etmek sadece bir inanç tercihi değil, mensup olduğu millettten, mahalleden, dost, akraba, akran ve ailesinden bir kopuşu ve hain görülmeyi de beraberinde getirebilmektedir.

54 Osmanlı Devleti'nde ihtidalar kadı huzurunda şer'iyeye siciline kaydedilerek resmileşirdi. Zira ihtida artık iman ve itikat sonuçları dışında reaya, vergi, askerlik, imtiyazlar ve bazı yasaklardan kurtulma anlamında hukukî sonuçları olan bir eylem halini almıştı. Osmanlıda mühtedilerin statü olarak yükselmeleri ve elde ettikleri imtiyazlar, 15. ve 17. yüzyıllarda mesela bürokraside Müslümanlara tercih edilmeleri gibi fırsatları beraberinde getiriyor, devlet yeni Müslümanlara pek çok imtiyazlar veriyordu.⁸ Ancak Tanzimat'tan sonra devletin mühtedilere karşı tavrında değişim oldu. Dünya güç dengesinde zayıflayan Osmanlı Devleti Avrupalı Hıristiyan devletlerin baskısıyla ihtidalara soğuk bakmaya ve bu eylemin önüne bürokratik engeller koymaya başladı.⁹

Çalışmanın temel kaynaklarını, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan ilgili tasnifler, yakın tarihte yayımlanan Mardin Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri¹⁰ adlı eserdeki döneme ait belgeler ve genel olarak konuya dair yayımlanmış literatür oluşturmaktadır. İhtida ve irtidad konusunda fıkıh ve fetva kitaplarında, ihtida şartları, ihtidanın nasıl

⁸ Tijana Krstic, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları*, çev. Ahmet Tunç Şen. (İstanbul: Kitap Yayınları, 2015),12.

⁹ Selahattin Özçelik, "Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 11/11 (2000): 404.

¹⁰ Gabriyel Akyüz, *Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri*, (Mardin: Artuklu Yayınları, 2019).

yapılacağı ile ridde başlığı altında İslâm'dan dönme olarak adlandırılan mürtedler ile alakalı şer'î kurallar ortaya konmuştur. İslâmî kaynaklarda irtidad konusu, ihtidadan daha fazla yer kaplamış, kişiyi mürted yapan söz ve davranışlar ve cezaları tartışılmıştır. Konunun yazılı kaynakları arasında şer'îyye sicilleri ve devlet tarafından üretilen resmî arşiv belgeleri önemli yer tutmaktadır. Bu alanda Osman Çetin'in *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*¹¹ kitabı ile Nikolay Antov'un arşivlerdeki kiske bahası arzuhallerini konu edindiği çalışmalar zikredilebilir.¹² Antov çalışmasında ihtidaların arkasında yatan nedenleri (cizyeden kurtulma ve çeşitli imtiyazlar gibi) açıklamaya çalışmıştır. Kâmil Çolak¹³ ve Halide Aslan¹⁴ doktora tezlerinde, konunun İslâm hukukunda ve Osmanlı Devleti'ndeki uygulama ve süreçlerine belli zaman aralıklarında odaklanmaktadır. Tijana Krstic, 15. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'da ihtida edenlere tanınan imtiyazları, Hıristiyanlar tarafında ise irtidadın yüceltilerek teşvik edilmesini yazılı metinleri merkeze alan ihtida anlatıları üzerinden analiz etmektedir. Krstic, Osmanlı ve Hıristiyan âleminin ihtida ve din değiştirmelere bakışını ve konunun siyaset ve propaganda ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Konuya dair en dikkat çeken çalışma Selim Deringil'e aittir.¹⁵ Deringil eserinde, Tanzimat sonrasında devletin ihtida politikasını merkeze alarak, bu dönemde ihtidaları diğerlerinden ayıran temel faktörü sorgulamıştır. Eser ayrıca Osmanlı Devleti'nin bu dönemde irtidad ve ihtidalara mesafe koyması, mürtedlere verilen ölüm cezalarının kaldırılması, ıslahat fermanı sonrası kripto cemaatler gibi konulara yoğunlaşmıştır. Deringil eserinde ihtida ve irtidadın teorik arka planını sorgulayarak, ihtida ve din değiştirmenin toplumsal sonuçları üzerinde de durmuştur.

Ancak tüm bu eserlerde konu, devletin muhatap veya taraf olduğu bir zeminde genel anlamda ele alınmış, kadınların ihtida ve evlilik problemlerine kısaca değinilmesine rağmen müstakil bir çalışmada ele alınmamıştır. Literatüre genel olarak bakıldığında bir kısım makaleler hariç, kaynakların çoğu ihtida ve irtidad edenlerle devlet ilişkilerini mercek altına almaktadır. Midyat özelinde ele alınan konunun tarafları ise Müslüman ve Hıristiyan

¹¹ Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994).

¹² Nikolay Antov, "Kiske Bahası Arzuhalleri: Osmanlı Döneminde Balkanlarda İslâmlaşma Sürecine Dair Bir Kaynak", *Kebikeç*, 10 (2000).

¹³ Kâmil Çolak, "XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000).

¹⁴ Halide Aslan, "Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008).

¹⁵ Deringil, *19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad*.

ahalıdır. Bu çalışmada kadınların ihtidasının farklı din ve mezhepler arasındaki (mesela Hıristiyanların farklı mezhepleri arasındaki) ilişkilere etkisine Midyat kasabası özelinde değinilmiştir. İhtida ederek veya din değiştirerek eski inancına göre öteki kabul edilen kişilerle evlenen kadınlara verilen tepkinin toplumsal ilişkilerdeki etkisi lokal bir örnek (Midyat) üzerinden incelenmiştir. Bu çalışma Midyat örneğinde devletin taraf olmadığı ihtida, mezhep değiştirme ve evliliklerin Müslüman-Hıristiyan ve Hıristiyanlığın farklı mezheplerine mensup kişiler arasındaki ilişkiler konusunda literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

I. Midyat'ta Toplumsal Yapı ve Kimlikler Arası İlişkiler

Midyat, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra 1526'da yapılan tahrirde Hasankeyf Sancağına bağlı Tur Nahiyesi'nin ilk köyü olarak kayda geçmiştir.¹⁶ Tur Nahiyesi, Mahalleme, Kürt, Süryani ve Yezîdî gibi muhtelif etnisitenin birlikte ve ayrı yaşadıkları her biri küçük bir kasaba ölçeğindeki köylerden meydana gelen coğrafi bir bölgeydi. Bu dönemde Zaz (İzbırak), Ardnas/Arnas (Bağlarbaşı) Habab, Bate (Bardakçı), Aynverd (Gülgöze), Enhıl (Yemişli) ve Hapısnas (Mercimekli) gibi köylerin nüfusları 100 haneden fazla olup, etnik ve dini yapıları çok değişmeden varlıkları 1970'li yıllara kadar devam etmiştir.¹⁷ 4. yüzyılda inşa edilen Kartmin Mor Gabriel Manastırı, Mor Avgin ve diğer manastırlar¹⁸ ve 6. yüzyıla tarihlenen Hah (Anıtlı) köyündeki Meryem Ana kilisesi burayı Süryaniliğin manastır hayatının merkezi yapmıştır.

Midyat'ın köy statüsü, 1836 tarihli resmî belgelerde Mardin Sancağına bağlı bir kasaba olarak geçtiği tarihe kadar devam etmiştir.¹⁹ Midyat coğrafi alan olarak, büyük vilayetlerin bile sahip olamadığı geniş bir idarî alanın merkeziydi. Kaza merkezine bağlı bulunan 24 nahiyeye ve 349 köy, Midyat'ın idarî sınırlarının genişliğini ve nüfus yoğunluğunu göstermektedir. Midyat ve çevresi, birkaç yüzyıldır gözlerden uzak ve durağan geçen bir süreçten sonra Tanzimat'la beraber, misyonerlerin de bölgeye gelmesiyle sosyal, siyasi ve dini (özellikle Hıristiyan arasında) mücadele alanına dönüşmüştür. Batılı devletlerin misyonerler aracılığıyla verdiği desteğe güvenen gayrimüslimlerin

¹⁶ 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 1998, 252.

¹⁷ Salih Erpolat, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre VI. Yüzyılda Midyat", *Makalelerle Mardin I*, ed. İbrahim Özcoşar, (İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, 2009), 388.

¹⁸ Hans Hollerweger, *Turabdin, Canlı Kültür Mirası*, (Linz-Avusturya: Trauner Press, 1999), 288.

¹⁹ BOA, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi (D. BŞM. d.) 10172/2; BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT) 656/32043.

çoğunlukta oldukları (Midyat gibi) şehir ve kasabalarda hâkimiyet kurmaları Müslüman ahaliyi rahatsız etmiştir. Ayrıca misyonerlerin çalışmaları sonucu Midyat ve çevresindeki Süryani Kadimler, Ermeniler, bu mezheplerin Protestan ve Katolikleri gibi muhtelif Hıristiyan mezhepleri arasında kıyasıya bir biçimde yaşanan mücadele ve çatışmalar meydana gelmiştir.²⁰

Yüzyıllarca beraber yaşayan muhtelif din-mezhep ve etnisiteye mensup insanlar simgesel, itikadî ve ahlâkî bir meselede kendilerini çabucak bir çatışmanın içerisinde bulabilirler. Bayart'ın ²¹ varsayım olarak değerlendirdiği kimlikler, birer ittifak ve dayanışma eylemi olarak görülse de sonuçta bu eylemi harekete geçiren, karşılarında benzer kimliklerin varlığıdır. Bu anlamda tüm varsayımsal kimlikler ittifak ve dayanışma değil birer çatışma alanına dönüşebilmektedir. Bu çatışma aynı kimliği taşıyanların bir dayanışması değil, belki ötekinin farklılığına duyulan öfke ve buna verilen tepkidir. Öteki olmasa bir asabiyet²² oluşmayacak ve dayanışmanın öfkeyle ortaya çıkan yan etkileri de olmayacaktı.²³ Böylece ötekine göre şekillenen kimlikler üzerinden çatışma ve ittifaklar oluşmaktadır. İç içe geçen bu kimlikler ve ilişki ağları, zaman, olay ve ötekine göre değişerek harekete geçer ya da gizlenirler. Uyuyan veya unutulmuş bir dinî-mezhebî ya da etnik aidiyet ötekinin tutumuna göre sönmüş bir yanardağ gibi her an aktif hale gelebilmektedir. Bu girift ilişkiler içinde en büyük ayrıştırıcı eylem kadınların ihtida ederek, din veya mezhep değiştirerek yaptıkları evliliklerde ortaya çıkmaktadır. Kadınların din değiştirme ve öteki ile evlenme olaylarında, birbirleriyle yandaş veya düşman olan cemaat ve gruplar taşıdıkları farklı kimlikleri bir yana bırakarak bir anda din ve mezhep asabiyeti üzerinden semboller savaşına girebilmektedirler.

Midyat'ta cemaat ve topluluklar din-mezhep-etnisite-aşiret merkezli birden fazla aidiyet barındırıyorlardı. Bunların bir kısmı nisbî olarak öteki söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktaydı. Müslümanlar Kürtçe,

²⁰ İbrahim Özcoşar, *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2009), 120.

²¹ Jean-François Bayart, *Kimlik Yanılsaması*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Metis Yayınları, 1999), 88.

²² Asabiyet; "Akrabaların oluşturduğu topluluğa asabe, bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna asabiyet" denmektedir. Mustafa Çağrı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), III, 453.

²³ İbn Haldun, *Mukaddime 1*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 335.

Mahallemece, Yezîdiler Kürtçe, Hıristiyanlar da Süryanice ve Ermenice konuşarak dil üzerinden de bir kimlik inşa etmişlerdi. Hıristiyanlar ayrıca Süryani Kadim, Süryani Protestan, Süryani Katolik, Ermeni, Ermeni Protestan gibi mezhebe dayalı alt kademe kimliklerle de kendinden olmayana karşı tavır alabiliyorlardı.²⁴ Midyat'ta kimliklerin öncelikle din üzerinden inşa edilmelerinin yanında tüm gruplar, Müslim-gayrimüslim fark etmeden Haverki ve Dekşuri gibi aşiret konfederasyonu aidiyetleriyle de öne çıkabilmişlerdir. Farklı din-mezhep mensuplarının aşiretlerle ilişkileri dünyevi bir zeminde gerçekleşmiş, kendilerini bağlı oldukları bir aşiret konfederasyonu üzerinden tanımlayabilmişlerdir.

Midyat'ta gerek bireysel anlamda gerekse kendi zihin dünyalarında ahali kendinden olmayanları öteki ve kâfir olarak görüyorsa da ticari-zirai ortaklık ve komşuluk ilişkileri gibi sosyal meselelerde dini kuralların referans alınmadığı, dinin müdahil olmadığı bir düzen oluşmuştur. Tur Abdin'de farklı cemaatler, Osmanlı idaresinde yüzyıllarca süren uzun tarihi süreçte beraber yaşamayı öğrendiler. Siyasal güçlerin müdahil olduğu olaylar dışında, birbirlerinin kutsallarına saygı gösterdiler, farklılıkların bir arada yaşayabilme pratiklerini günlük yaşamlarında içselleştirdiler. Farklı din-mezhep mensupları devletin kendileri için belirlediği dış görünüşü (kıyafet gibi) yüzyılların birikimiyle kültürel bir koda büründürerek adeta yazılı olmayan bir kural halinde uyguladılar. Bir Osmanlı-İslâm şehrinde muhtelif etnisite, din-mezhebe mensup üç erkekten hangisinin Müslüman, Hıristiyan veya Yezîdi olduğunu dış görünüşlerinden anlamak mümkündü. Kadınlar için de aynı şey söylenebilir. Karşıdan gelen iki kadının elbiselerine bakarak hangi dine mensup oldukları anlaşılabilirdi.²⁵ Ancak bu farklılıklar insanların kesişen yaşamlarına engel olmadan devam ediyordu. Bölge sakini insanlar aynı aşirete mensup olup kendi dindaşıyla çatışmaya girebiliyor ya da giyim ve kuşamlarından dini farklılıkları anlaşılabilir üç farklı din mensubu, gündelik hayatta ticari-zirai ortaklık kurabiliyordu. Nitekim Midyat'ın meşhur Kürt aşiret ağalarından Ali Bate'nin en yakın arkadaşı bir Hıristiyan olan Hanne Haydo idi. Müslüman olan Çelebi ve Haco gibi ağaların en

²⁴ Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 178.

²⁵ Müslümanlar bir üst sınıf olarak millet-i hâkime, gayrimüslimler de raiyet olarak daha alt seviyede sosyal hayatta belli statüleri vardı. Gayrimüslimlerin bazı elbiseleri giymeleri, kılıç kuşanmaları veya şehir içinde ata binmeleri tavr-ı raiyete aykırı bulunarak yasaklanmaktaydı. "Milel-i selâsenin ehl-i İslâm'a mahsus olan elbiseyi telebbitis etmeyüp tavr-ı raiyetten hariç hareket etmemesi" gibi. BOA. Hatt-ı Hümayun (HAT) 686/33314.

yakın adamları arasında Yezîdiler bulunmaktaydı.²⁶ Yüzyılların geliştirdiği ve hayatın normal seyri içinde dini aidiyetin engellemediği ittifak ve çatışmaları dalgalandırıp kitleleri din ve mezhep birliğiyle diğerlerinden soyutlayarak ötekileştiren en önemli durumlar ihtida, din değiştirme ve evlilikti.

II. Osmanlı'da İhtidanın Dönüşümü

Tarih boyunca ihtidaların daha çok İslâm toplumlarında gündemde olmasının en önemli nedeni, İspanya örneğinde de²⁷ görüldüğü gibi dini çeşitliliğe müsamaha göstermeyen, I. İustinianus'un "tek imparator, tek kanun, tek din" dayatmasıyla kendi topraklarında "hükümdar kimse onun dini geçerlidir" anlayışının katı bir şekilde uygulanması olarak zikredilebilir.²⁸ Osmanlı İmparatorluğu ise hâkim din İslâm olmakla beraber, bünyesinde onlarca farklı din ve mezhep barındırmıştır. Osmanlı ve İslâm coğrafyasında dinlerin karşılaşmalarında ihtida ve irtidad olayları fazlasıyla yaşanmıştır.²⁹ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ihtidanın kişilere sağladığı imkânlar sayesinde kitlesel ve ferdi ihtidalar dalgalar halinde 18. yüzyıla kadar devam etmiştir. Mühtediler, devlet kademelerinde hızla yükselme, yüksek rütbedeki idarecilerden hami (koruyucu) bulma, zimmîlerin mükellef olduğu vergiden muaf olma gibi imtiyazlar kazanabiliyorlardı. Toplumda millet-i hâkime statüsüne ulaşarak bir itibar göstergesi olan ata binmek, kılıç ve silah kuşanmak ve benzeri imtiyazların yanı sıra sembolik de olsa devletin ihtida edenlere sağladığı kisve bahası³⁰ hediyesi Osmanlı'da devletin ve toplumsal sistemin ihtidaları nasıl teşvik ettiğini açıklamaktadır.³¹ İslâm'a geçişlere devletin teşvik edici ve kucaklayıcı yaklaşımı, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın başlarında Avrupalı devletler karşısında güç dengesini kaybetmesine kadar sürdü. 1844 yılında İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin ısrarlı girişimleri sonucunda İslâm'dan dönen (mürted) Hıristiyanların öldürülmemesine dair Meclis-i Hass-ı Vükelâda alınan karar, taahhütname şeklinde bu devletlere bildirildi.³² Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nde ihtidalara ihtiyatlı yaklaşım, "tasdî'i

²⁶ Martin van Bruinnesen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Banu Yalkat, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 159.

²⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, (İstanbul, İSAM Yayınları, 2017), 171.

²⁸ Krstic, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları*, 146.

²⁹ Krstic, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları*, 41.

³⁰ İhtida eden kadın ve erkeklere verilen birer takım elbiselik kumaş, elbise veya bunun karşılığı para için kullanılan tabir.

³¹ Heat W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, çev. Demet Heat Lowry. (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010), 183.

³² BOA. İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM.) 63/1830.

âlîyi mucib” bir problem olarak görülmüş ve gittikçe resmi söylemden çıkarılmaya çalışılmıştır.

Avrupa devletlerinin müdahaleleri ve misyonerlerin kışkırtmalarıyla ihtidalar artık devlet tarafından teşvik değil aksine “*nezaket-i hal icabı*” söndürülmesi gereken birer kıvılcım olarak durdurulmaya çalışıldı. Vilayetlere ihtidalar konusunda gizli yazılar yazıldı. On yaşında Ermeni milletinden bir kız çocuğunun ihtidası üzerine Midyat’ın da bağlı olduğu Diyarbakir Valisi’nin konuya yaklaşımı dönemin ruhunu yansıtmaktadır. Dönemin hassasiyetine binaen ihtida ettiği söylenen kız ile ilgili fazla gürültü çıkarıp gerginliğe sebebiyet vermemek için kız çocuğu İstanbul’a gönderilmiştir. Vali, bunu yaparken, *veliyü’n-ni’amilerin* (padişahın) *tasdi’ine* (başının ağrmasına) sebebiyet vermemek için işi büyütme yaparak *iktiza-yı vakt ve hale göre* herhangi bir şekilde *kîl u kâle* (dedikoduya) *sebebiyet* vermeden (Avrupa devletlerinin konsoloslarının müdahalesine imkân vermeden) olayı gürültüsüzce çözmeye çalıştığını ifade etmektedir.³³ Vali, merkezden gelen muhtemelen gizli emirlere ne derece uyduğunu ve merkezin talimatlarını ne kadar anladığını ihsas edecek şekilde meseleye yaklaşımını ortaya koymaktadır

1898 gibi geç tarihli bir belgede Süryani Kadim milletinden iken, Müslüman olup Muhammed Said adını alan bir rahibin “*muhtâcîn maaşı*” için yazdığı arzuhaline olumsuz cevap verilmesi eskisi gibi devletin mühtedilere, rütbe, maaş, kisve bahası vb. çeşitli avantajlar sunmadığını göstermektedir.³⁴ İhtidalar artık devlet açısından probleme dönüşmüştür. Ancak özellikle misyoner faaliyetler ile dış devletlerin müdahaleleri ve hamiliklere soyunmasıyla varlıklarını daha çok hissettiren gayrimüslimlere karşı sert tepki veren Müslüman ahali tarafından, ihtidalar devletin aksine simgesel ve sembolik birer zafer havası içinde sesli olarak kutlanmıştır. Osmanlı arşivlerinde bu konuda pek çok belge ve yazışma örnekleri mevcuttur.³⁵

III. Midyat’ta Bireysel İhtida ve Evlilikler Üzerinden Müslüman-Hıristiyan İlişkileri

Midyat’ta gayrimüslimlerin yaşadığı Osmanlı coğrafyasındaki diğer bölgelere kıyaslandığında kitlesel ihtidalara rastlanmamaktadır. Ancak az

³³ BOA. Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT) 44/30.

³⁴ BOA. Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) 1198/89799.

³⁵ BOA. Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH. HMs) 13/49.

da olsa bireysel ihtidalar olmuş ve özellikle kadınların İslâm'a girerek evlenmeleri iki kesim arasında önemli gerginliklere neden olmuştur. Bu dönemde Midyat'taki bireysel ihtidalar, insanın iç derinliğinde kendini gerçekleştirme, bir hesaplaşma sonucu zihin dünyasında yeni bir inanç inşası gibi derin bir tefekkür ile tercihini ortaya koyan entelektüel bir karar gibi gözükmemektedir. Tümü için değilse bile en azından aşağıda vereceğimiz örneklerdeki ihtida veya din değiştirme hikâyeleri, Foucault'un kişinin "kendilik incelemesi" sonucunda kendi hakikatini keşfetme yolculuğunda, ontolojik bir tefekkür olarak tanımladığı türden eylemler kategorisinde değerlendirilemezler.³⁶ Bunlar daha çok içinde yaşadığı cemaate, dayatılan mahalle baskısına, örf ve adetlere, içinden çıkılmaz aile problemlerine karşı, kendini özne olarak ifade edebilmenin bir çıkış yolu olarak başvurulduğu vakalar olarak değerlendirilebilir.³⁷

19. yüzyılda devletin genel anlamda gayrimüslim unsurlara yönelik eşitlik ve Osmanlılık vurgusu, Hıristiyan milletlerin yoğun olduğu bölgelerde daha çok görünür olmaları, yerel meclislerde yer yer taşkınlıkları, Müslüman ahali ile aralarında gerginliklerin artmasına neden olmaktadır. İhtida ve evlilik meseleleri bu dönemde dini milliyetçiliğin kıvılcımını da ateşlemiştir. Çok kimlikli cemaatler ihtida ve din-mezhep dışı evliliklerde, kendilerini dini-mezhebi aidiyetle konumlandırmışlardır. Aşağıda nakledilecek olan olay, ihtida ve evliliğin toplumsal ilişkilerde rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Midyat'ta Süryani bir kadının ihtida ederek, bir Müslümanla evlenmek üzere Nusaybin'e kaçması şehirde olaylara sebep olmuştur. Müslümanlar kendi aralarındaki aşiret merkezli problemleri Hıristiyanlar da mezhep ayrılıklarını bir kenara bırakarak karşı karşıya gelmişlerdir. 1910 yılında daha önce kavgalı olan Midyat Süryani Kadim, Protestan ve Katolik mezhepleri temsilcileri kendilerinden bir kadının ihtida ve evlilik meselesinde birleşerek, Diyarbakır Vilayetine, Sadarete ve Dâhiliye Nezaretine bu olayın çözümü için telgraf çektiler. Burada en ilginç olan şey muhtelif Hıristiyan mezheplerin yanı sıra birbirlerine düşmanlıkları bilinen, belediye başkanlığı yapan Hanna Sefer ile Gellé Hırmız adlı kişilerin de telgraflara yan yana imza atmalarıdır.³⁸ Kısa bir müddet önce kavgalı olan Süryanilerle Protestan ve Ermeniler bir araya gelmiş, düşmanlıkları bilinen

³⁶ Michel Foucault, *Hermenötiğin Kökeni: Kendilik Hakkında Dartmouth Konferansları*, çev. Şule Çiltaş Solmaz. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 41.

³⁷ Nuriye İnci, "Özne Olarak Kadın Mühtediler: Fransa Kamusal Alanında Deneyimleri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2 (2020): 202.

³⁸ Akyüz, *Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri*, 95.

Süryani ileri gelenleri dini hamiyetle birlik olmuşlardı. Hıristiyan bir kadının ihtida ederek bir Müslümana kaçması, cemaatin simgesel değerlerine ağır bir saldırı ve ihanet olarak onları bir araya getirebilmiştir. Telgrafhanede toplananlar, ahâli-i mutî'a (itaatkâr halk), meşrutiyet taraftarı ve anâsır-ı Osmanıyye olduklarını ifade ederek meşrutiyetten fayda beklerken, hayatlarının tehlikede olduğunu belirten şikâyetlerini de devletin en üst makamlarına iletmişlerdir. Kaymakam, müftü ve mal müdürlerinin görevden alınmasını isteyerek bu gerçekleşmediği takdirde telgrafhaneden ayrılmayacaklarını ve kiliseleri açmayacaklarını bildirmişlerdir.³⁹

Büyük bir heyecan ve otoriter/üstenci bir dil ile yazılan telgraf metni, gayrimüslimlerin anılan tarihteki sosyal statülerine de işaret etmektedir. Artık alttan alan değil, aksine kaymakamın ve şehirdeki mal müdürü ile müftünün derhal görevden alınmasını, yirmi bin nüfus adına meydan okuyan bir eda ile isteklerini devletin en üst makamlarına duyurabilmektedirler. Meclis-i Mebusan'a da akseden telgraflar merkezî hükümeti endişelendirmiştir. Valinin ertesi gün sadarete gönderdiği telgrafta meselenin mübalağalı olarak aktarıldığı, şehirde herhangi bir asayiş sorunu olmadığı ifade edilmiştir. Vali olayın yayılarak dış müdahalelere kapı aralamasından çekinmiş, merkezî hükümete sorun yaratacak bir durumun olmadığını anlatmaya çabalamıştır. Olayın aslı ise bir Hıristiyan kadının ihtidası ve Müslüman bir erkekle evlenmesi üzerine Midyat'taki tüm Hıristiyan mezhep mensuplarının birlikte verdikleri tepki ve gerginliktir.

Diyarbakır Valiliği'nden sadarete gönderilen raporda, bir hafta önce Süryani bir kadının ihtida ederek bir Müslüman tarafından Nusaybin kazasına kaçırıldığı belirtilmiştir. Müslüman şahsın evi, kadının kocası ve yakınları tarafından tahrip edilmiştir. Nusaybin'e kaçanlar Midyat'a getirilmiş, mahkemeye çıkarılan kadın resmen ihtida etmek istediğine dair müracaat etmiştir. Midyat Kaza İdare Meclisi huzurunda İslâm'a girişi kabul edilen kadının dört ve altı yaşlarında iki çocuğunun kendisine verilmesine dair naib (hâkim) ve müftünün görüş bildirmesi üzerine çıkan tartışma

³⁹ Adı geçen telgrafın son paragrafı: "Bu akşam heyecanla muhafaza-i nüfus ve namus edilebilir edilmez bir kayd-ı esarete maruz kalan bunca vedianın tahlis ve muhafaza-i canları yarına kadar kaymakam ve müftü ve mal müdürü mumailiyhimanın kazadan kaldırılmasına mütevakkıf olduğuna yirmi bin nüfusun hayatları bunlara kurban edilerek ref'leri ve selamet-i millete matuf icraat-ı seri'a asayiş perverane-i hidivaneleri saat be saat telgrafhanede bekler ve temin-i hayat isteriz." Süryani Kadim Merhasası Erfim, Protestan Merhasası Emanuel, Katolik Merhasası Circis, Süryani kadim Muhtarı Yusuf, Muhtar Circis, Katolik Muhtarı İliya, Aza Hana, Aza Gelo, Aza Murad, Ahali İsa, Ahali Emo, Ahali." BOA. Dahiliye Muhaberât-ı Umumiye Dairesi (DH. MUI) 69-1/38-2.

üzerine çocuklar Protestan milletinden bir kişiye teslim edilmişlerdir.⁴⁰ Kaza meclisinde daha önce azalık meselesi yüzünden de kaymakam ile araları bozuk olan Katolik ve Süryani iki aza bu durumu da kaymakam, müftü ve mal müdüründen bilerek Hıristiyan ahalinin sokaklarda olduğu pazar günü valiye göre, “yaygara” koparmışlardır. Valinin görüşü Midyat'ta “*sükûnet berkemâl olarak kasabada hiç uygunsuzluk vukû bulmadığı*” yönündedir. Hıristiyan unsurların kaymakama öfkesi aslında ihtida eden Süryani kadının öteki din mensubu ile evlenerek kırmızı çizgiyi ihlal etmesinden kaynaklanmıştır. Merkezî hükümet meselenin Meclis-i Mebusan'a kadar yayıldığını hatırlatmış, Vali'ye meselenin “*sızıldızca*” dış müdahalelere meydan vermeyecek şekilde çözüme kavuşturulması talimatını vermiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı bürokrasisi tarafından Avrupalı devletlerin iç işlerine karışmalarına meydan vermemek için artık ihtidaya giden yolların kapanmasına yönelik üstü örtülü bir şekilde kanuni engeller çıkarılmaya başlandı. Bunlardan bir tanesi de ihtida yaşının gittikçe yukarıya çıkarılarak, önce on beş, daha sonra yirmi yaşını tamamlama şartı getirilmesidir. Böylece ihtida yaşı tartışmaları ve yaş tashihleri mahkemelere taşındı. Dâhiliye Nazırı'nın da belirttiği gibi “*ihtida bir emr-i vicdanî olup bir bâliğin şerefyâb-ı din-i İslâm olmasına kimsenin bir diyeceği olmamakla beraber, suret-i aleniye ve resmîyede kabul-i ihtida muamelatı için yirmi yaşını ikmal etmiş olmanın esas ittihazıyla*” meselenin önü alınmak istenmiştir.⁴¹

İhtidanın yarattığı sorunlara Midyat örneğinde Osmanlı belgelerinde sıklıkla rastlanabilir. Midyat'ta Süryani Kadim cemaatinden Musullu Gevriye'nin kızı Nazo Mardinli Süryani İlyas Tuma ile küçük yaşta evlenmiştir. Kocasını Mardin'de oturan Nazo, ailesinin yanına geldiğinde buranın kasap esnafından bir Müslümana kaçarak ihtida ettiğine dair müracaatta bulunur.⁴² Nazo'nun ağabeyi durumu “*aziz namusumuza ârız bir gaile*” olarak Diyerbekir vilayetine, Bâb-ı Âli Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet etmiştir. Süryani cemaatinin ruhani reislerinin de baskısıyla Nazo mahkemeye çıkarılmış olsa da İslâm'a geçme isteğini yinelemiştir. Nazo'nun ailesi kızlarının başkasıyla nikâhlı olduğunu, ayrıca ihtida için kanunda belirtilen yirmi yaşına daha on sekiz gün kaldığını ileri sürerek ihtida isteğinin geçerli sayılmayarak kendilerine tesliminde ısrar etmişlerdir.

⁴⁰ “Çocukların ebeveynden hangisine tevdi'i lazım geleceği keyfiyetinden mütelhaddis münakaşa saikasıyla husule gelen infial eseri olarak işin haylice izam edildiği ve asayişe tesir edecek ve bâis-i endişe olacak hiçbir hal mevcut olmadığı müeyyedir.” BOA. DH. MUI.69-1/38-5.

⁴¹ BOA. Dâhiliye (DH. HMS) 13/49.

⁴² BOA. Dâhiliye Nezareti İdare (DH. İD) 116/82-2.

Mühtedi kızın Müslümanlığı ve evliliği yaş hesabına takılmıştır. Yirmi iki yaşında olduğunu iddia eden Nazo'nun aksine ailesi nüfus kayıtlarını ileri sürerek kızlarının yaşının yirmiden on sekiz gün eksik olduğunda ısrar etmiştir. Görüldüğü gibi iki taraf da on sekiz günlük yaş farkı üzerinden psikolojik bir mücadele yürütmüştür. Diyarbakir Valisinin, mahkemenin bu konudaki tereddüdünün giderilmesi ve olayın büyütülüp dış müdahalelere meydan verilmemesi adına görüş sorması üzerine, Dâhiliye Nezareti "*Musullu Gevriye'nin kızı Nazo'nun muamele-i ihtidaiyesinin icrası caiz*"⁴³ olmadığını bildirmiştir. Estelli Müslüman gence kaçarak evlenmek isteyen ancak Dâhiliye Nezareti'nin yirmi yaş problemini gerekçe göstererek ihtidasını caiz görmediği Nazo'nun akıbetine dair belgelerde başka bir malumata rastlanılmadı. Yirmi yaş engeli zamanın ruhunun bir yansıması olarak görülebilir. Bunun yanı sıra mevzu bahis hadisede olduğu gibi taşrada oldukça karmaşık bir probleme evrilen ihtidalara merkezî hükümetin artık sıcak bakmadığı ve bürokratik engellerle çözülmesini yerel idarecilere ihtar ettiği anlaşılabilir.

Midyat'a bağlı Salhe Köyü'nden Süryani Kadim cemaatine mensup Yahya adlı bir köylünün eşi kendisini terk ederek Müslüman olmuş ve Vesile binti Abdullah adını almıştır. "*Haof (korku) ve endişe ve hayatının ez her cihat tehlikede*" olduğunu ileri süren kadın, Süryanilerin de büyük saygı duyduğu⁴⁴ Ayınkâf köyündeki Şeyh Fethullah'a sığınmıştır. Eski adını bilmediğimiz Vesile'nin deruni bir iç tefekkür sonucu mu ihtida ettiği, kocası ile arasındaki bir problemi ihtida ederek şer'i mahkeme üzerinden çözmeye mi çalıştığı sorusunun cevabı tam açık değildir. Ancak yeni adı ile Vesile'nin evlenmek için izin istemesi ihtidayı, eski kocası ile çözemediği ailevi problemlerden kurtulmak ya da geçinemediği kocasından boşanmak için kullandığını düşündürmektedir. Osmanlı'da gayrimüslim kadınların şer'i mahkemeyi ailevi ve toplumsal problemlerini çözmek için geçmişten beri kullandıkları bilinmektedir.⁴⁵ Vesile mahkemeye verdiği dilekçesinde Süryani kocasının öldüğünü hatırlatarak sağken korkudan evlenemediğini belirtip şimdi "*nefsimi âhere tezvâce kâbel-i şer'den ruhsat verilmesini talep ederim*"⁴⁶ diyerek evlenme izni istemiştir. Bu olay, kadınların din değiştirerek

⁴³ BOA. DH. İD. 116/82-4.

⁴⁴ Yakup Bilge, "Turabdin: Süryani Kilise ve Kültürünün Beşiği", *Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri*, 7-9 Ekim 2011, ed. İbrahim Özcoşar, (Mardin: 2012), 515.

⁴⁵ Marc David Bear, *At Meydanında Ölüm; 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, Ölüm, çev. Pınar Yanardağ, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 23.

⁴⁶ BAO. Midyat Şer'iyye Sicili, (MŞH.ŞSC.d.) 8962: 317.

yapmak istedikleri evliliklerin iki taraf için ne denli tehlikeli toplumsal gerginliklere neden olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Kendisi gibi ihtida etmeyen kocası sağ iken ve muhtemelen yeni çatışmalara meydan vermemek adına şeyh tarafından kadının evliliğinin durdurulduğu anlaşılıyor. Çünkü kadın ancak eski kocası öldükten sonra yeniden evlenme teşebbüsünde bulunmuştur.

1861 yılında Midyatlı Süryani Kadim cemaatinden Usib, kardeşi Sefer ve karısı Sito Kuds-i Şerif'i ziyaretten dönüş yolunda Urfa'da misafir kaldıkları Yakubi Kilisesinden maddi yardım talebinde bulunmuşlardır. Teklif edilen yüz kuruşun kendilerine yetmeyeceğini söyleyerek yardımı az bulan Usib kilise ruhanileri ve mal sandığı görevlilerine kızarak ertesi gün Müslüman olmak istediğini resmi makamlara bildirir. Usib'in karısı Sito kiliseden çıkmayarak dininde kalmakta ısrar etmiştir. Şehirde heyecan ve gerginliğe sebep olan olay üzerine Kaymakam Takyeddin Paşa, şehrin Müslüman ileri gelenleri ile Hıristiyan mezheplerinden Süryani, Ermeni ve Katolik milleti temsilcilerini toplamış, taraflar arasında sert tartışmalar karşısında çaresiz kalmıştır. Din hususunda karının kocasına uyması ve "eri nirede ise avreti dahi orada olmalıdır" diyen Müslüman azalar, dininden ayrılmak istemediğini ısrarla söylemesine rağmen Usib'in karısı Sito'yu zabıt çavuşu zoruyla kiliseden çıkarmışlardır. Kendi dininde kalmak isteyen Sito'ya yapılan muamelenin geçerli usule uymadığını beyan eden şehirdeki tüm gayrimüslim milletleri temsilcilerinin uğraşları sonuç vermemiş ve ipler iyice gerilmiştir. Ruhani reisler seslerini İstanbul'a duyurmaya çalışırken ertesi gün Usib'in İslâmiyet'e girişi ve sünnet olması alay eşliğinde büyük bir kalabalıkla şehrin çarşı ve caddelerinde kutlanmıştır.

Olay üzerine Urfa Kaymakamı Takyeddin Paşa'ya merkezden gelen gizli yazıda; "şu zamanda kendi rızasıyla bile bir adamın Müslüman olması dile dolanırken, suret-i cebriyede (bir kadının) daire-i İslâmiyet'e alınmasının gerek hükümete ve gerek cesaret edenlere büyük bir mesuliyet vereceği" hatırlatılmıştır. Hükümetin bu tür hadiselerin meydana gelmemesi için dikkat sarf etmesi "iktizâ-yı hal ve maslahattan bulunduğundan" validen olayın gizli tutulması ve "şu vakianın cereyan-ı vukûununun mahremâne olarak ve dağdağa çıkarılmayarak" gizlice araştırması istenmiştir.⁴⁷ Devletin dış müdahalelere meydan vermeme adına gösterdiği hassasiyet ve ihtida olaylarını sessizce örtme çabalarına karşın, Müslüman ahali olabildiğince aleni bir şekilde hatta

⁴⁷ BOA. Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi, (HR. MKT) 344/105-2.

mühtediyi sünnet alayları eşliğinde şehirde gezdirerek nümayiş yapmıştır. Merkezi hükümete gönderilen raporda Usib'in sünnet alayı, şehirdeki toplum psikolojisi ve sosyal ortam tüm teferruatıyla tasvir edilmiştir.

Âdet-i belde üzere ... hâkim vekili Halid ve Hacı Sakıp efendilerle âzâdan bazılarının marifetleriyle bilcümle meşâyih ve dervîşân ve ahaliden haylıce adamlar... alay tertip ederek Usib'in başını ve boynunu bir çok altın ve gümüş işi amaretler ile bezeyerek, bir at üzerine bindirüp ve dervîşler önü sıra def çalarak ve meşâyihin arkası sıra bayraklar küşâd ederek (açarak) ve zabtiye dahi iki taraflu oldukları halde merkûmı (Usib'i) üzerine alup cümleten tevhit ederek bütün şehri ve esvâk ve çarşuları ve cemiyet olan mahalleri dolandırıp andan mahall-i hükümetin içüne savuşturup doğruca hamama ve ba'de'l-gasl (gusülden sonra) oradan dahi kezâlik Halid Efendi'nin konağına götürülmüş. Usib'e Halid Efendi ve biraderi Sefer'e tüccârândan Şahab'ın oğlu Hacı Mustafa Ağa kivre (kirve) olarak hitanları (sünnet olmaları) icra edilip, merkûm Usib'e Abdulkadir, Sefer'e Mahmud ve zevcesi Sito'ya da Fatima isimleri tesmiye etmişler.⁴⁸

Bu yazışmalar dönemin devlet politikaları ile toplum psikolojisini ortaya koyarken ahalinin ihtidayı nümayişle kutlaması hükümet politikaları ile halk realitesinin birbirinden ne kadar uzak olabileceğini de göstermektedir. Olayda merkezin gündemiyle taşradaki ahalinin realitesi ve psikolojisinin her zaman uyuşmadığı görülmektedir. Özellikle raporun son kısmı merkezi hükümet ile Müslüman ahalinin ihtidaya bakışını anlamamıza yardım etmektedir. Vali de durumdan rahatsızlığını üst makamlara iletir, *"iş bu madde hafiyyen olmayarak aşikâre icra ettirmiş olduklarına binaen çarşı pazarda alenen bî reva ahad-i nas iftiharâne söylenerek"* yapılmıştır. Bir tarafta adeta simgesel bir zafer coşkusu diğer tarafta ağır bir ihanet ve yenilgiye uğramışlıkla her iki kesimin ilişkileri din düzleminde bir mücadele ve çatışma alanına dönmüştür.⁴⁹ Kendi inancında kalmakta ısrar eden ve mahalli baskı ile Müslüman olduğu duyurulan Sito'nun akıbetine dair malumat yoksa da daha sonra gizlice Midyat'a gönderilen ve Abdülkadir adını alan Usib'in başı beladan kurtulmamış, eski cemaati tarafından hain muamelesi görmüştür. İhtidasından dört yıl sonra Midyat'ın o tarihte bağlı olduğu Kürdistan Eyalet Valisi'ne gönderilen bir şukkada, Midyat'ta *"Mühtedi Abdulkadir"* olarak tanınan Usib'in kızına el konulduğu, mal ve eşyasının talan edildiğini belirten şikâyetinin soruşturulması istenmektedir.⁵⁰

⁴⁸ BOA.HR. MKT.344/105-5.

⁴⁹ Deringil, 19.Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtidad, 24.

⁵⁰ BOA. Sadaret Umum Vilayât Evrakı (A.MKT. UM) 788/6.

A. Hıristiyan Cemaatleri Arasındaki İlişkiler ve Diğer Mezhepten Biriyle Evlilik

Osmanlı'da gayrimüslim toplumsal ilişkilerini 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren etki ve himayeleri artan misyonerlerin bölgeye gelişinden önce ve sonraki dönem olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Anılan tarihe kadar gayrimüslimler ehl-i zimmet olarak özel hakları kilise tarafından tertip edilen kendi millet kompartımanlarında yaşamaktaydılar. Gayrimüslimler din ve ibadet konusunda Müslüman ahali ve komşuları ile karşı karşıya gelmediler. Müslüman halk Hıristiyanların dini hayatlarına ve ayinlerine müdahale etmedi.⁵¹ Midyat gibi Hıristiyanların çoğunlukta olduğu kasaba ve köylerde gayrimüslimler Müslüman komşularından ziyade kilise yönetimi ve aynı dinin diğer mezhepleri (milletleri) ile sorun yaşadılar.⁵²

Protestan misyonerlerin gelmesinden önce Midyat'ta Süryani Kadimler bölgenin sosyal yapısından kaynaklanan aşiret taraftarlıklarını, patriklik ve ruhani reislerin atanmaları üzerinden iki gruba ayırarak gösteriyorlardı. Kiliseyi hangi Süryani tarafın yöneteceği, kendi aralarında çok ciddi mücadele ve tartışmalara neden olmuştu.⁵³ Midyat'taki Süryaniler ayrıca Ermenilerle özellikle mezhep ve kilise mülkleri konusunda da karşı karşıya geliyorlardı. Süryaniler genellikle Ortodoks mezhebine tabi olarak Rum milletine değil Ermeni patrikhanesine bağlıydılar.⁵⁴ Bu da kendilerini Ermenilerden üstün gören Süryanileri her zaman rahatsız etmiştir. Süryani Kadim cemaati Ermenilerin kendilerine ait Mar Hevoro (Deyrû'l-abyaz, Ak Kilise, Dera Spi) manastırına el koyduklarını söyleyerek "*Ermeni milleti tarafından manastır-ı mezkûrun tevârih-i kadîme taşlarını hâk ve tahrip ve pâyimal etmektedirler. Şikâyetimiz nazar-ı dikkate alınmazsa milletimizin vakıf hukukunun mahvolması demektir*" şeklinde şikâyetlerini mahkemeye taşımıştır.⁵⁵ Benzer bir şikâyet de Ermenilerden gelmiştir.⁵⁶ Yakubilerle Ermenilerin mücadelesi, dönem dönem şehrin asayişini bozacak düzeyde fiziki çatışmalara kadar varabilmiştir. Diyarbakir Valisi merkezî hükümete gönderdiği şifreli bir raporda Süryani-Ermeni gerginliğini haber vermiştir. Buna göre Midyat'ta İslâm, Hıristiyan ve Yezîdîlerin "*bir hâl-i vahşette*" olduklarına işaret edilmiş,

⁵¹ Gülnihal Bozkurt, "İslâm Hukuku'nda Zimmilerin Hukukî Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/4 (1987): 123.

⁵² Akyüz, *Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri*, 38; Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin*, 135.

⁵³ Akyüz, *Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri*, 95.

⁵⁴ BOA. Cevdet Adliye (C.ADL) 90/5413-2-1.

⁵⁵ Akyüz, *Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri*, 38.

⁵⁶ Thomas Çerme, "Mardin'in Son Ermenileri", *Kebikeç*, 27 (2009): 102.

kazada devam eden ölüm ve eşkıyalık hareketleri belasına ek olarak ayrıca “Süryaniler Ermeni mezhebine sâlik olmadığından ve bir de mezhep mücadelesinin” eklenmesi şehirde asayişî büyük ölçüde bozmuş ve kasaba ahalisi ikiye ayrılmıştır.⁵⁷ Olayların büyümesini önlemek amacıyla kasabaya takviye askeri birlikler sevk edilmiştir. Ancak, dikkat edilmesi gereken nokta, kendi iç dünyalarında birbirlerini ağır suçlarla itham ederek, düşmanlıklarını resmi makamlara bildiren farklı Hıristiyan mezheplerin (Süryani Ortodoks, Katolik, Protestan) daha önce anlatıldığı gibi Süryani bir kızın Müslüman biri ile evlenmesi olayında yan yana gelerek birlik olmalarıdır. İhtida ve evlilik, cemaat içi çatışmayı ittifaka çevirebilmiştir.⁵⁸

1850’de Osmanlı coğrafyasında cemaat olarak varlıkları resmen tanınan Protestanlar hedef olarak Ermeni ve Süryani cemaatlerini seçtiler. Misyonerlerin faaliyeti arttıkça yeni bir tartışma ve rekabet alanı açılmış, Protestanların Midyat’taki sayılarının artması mezhepler arası gerginliği yükseltmiştir. Protestanlar güçlendikçe Osmanlı genelinde olduğu gibi Midyat’ta da Hıristiyan milletleri arasında kıyasıya bir mezhep değiştirme ve kilise kapma rekabeti başlamıştır. Protestanların Midyat’ta kendi kiliselerini açarak, kaza idare meclisinde Süryanilerin önüne geçmeleri olaylara sebep olmuştur. Süryani Kadim patriğinin şikâyet mektubuna göre, “Midyat kazasında Süryani milleti Protestanlardan ziyade iken idare meclisi ve mahkeme âzâlığına adam intihabı hususunda Protestanlar tercih olunmaktadır.”⁵⁹ Misyonerlerin Midyat’ta güçlenerek bir Protestan cemaati oluşturmaları, mezhepler arası yeni bir rekabet ve çatışma alanı doğmasına neden olmuştur.

Süryaniler ile Protestanlar arasındaki mezhep gerginliği bir kadının mezhep değiştirerek öteki ile nikâhlanması sonucu silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Süryani kızı Nazo’nun Estel’li bir Müslüman gençle evlenmesi farklı mezhepleri Hıristiyanlık ana gövdesi etrafında birleştirirken, Hana adlı Süryani kızın bir Protestan’a kaçması, adı geçen mezhep mensuplarının ayrışma ve çatışmalarına neden olmuştur. Süryani Kadimler kendi cemaatlerine mensup kadının bir Protestanla, öteki mezhepten biriyle evlenmesine simgesel bir anlam yükleyerek bunu cemaatin namusuna bir saldırı olarak algıladılar. Süryani Hana’nın Protestan Circo’yla (Circis) evlenmesi olayında çıkan silahlı çatışmada üç

⁵⁷ BOA. Dâhiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR) 130/121.

⁵⁸ BOA. DH. MUI. 69-1/38.

⁵⁹ BOA. Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT) 4/88.

kişi yaralanmış on kişi de tutuklanmıştır. Taraflar kolluk kuvvetlerinin müdahalesi ile dağıtılabilmıştır.⁶⁰ Aslında hem Cırco hem de Hana Midyatlı Süryani Kadim cemaatinden belki de uzaktan akrabadırlar. Aynı cemaatin mensubu iken Hana'nın kilise ve mezhebini terk eden Cırco'yla evlenmeye kalkması, Yakubi Süryanileri kızdırmıştır. İki mezhebin çatışmalı olduğu bir ortamda Cırco'nun kendi milletinden ayrılarak Protestanlığa geçişi hıyanet olarak değerlendirilmiş, Hana ile evlenmeye kalkması bardağı taşıran damla olmuştur.

Hıristiyan kadınların aynı dinin diğer millet/mezhebine mensup biriyle evlenmeleri tıpkı İslâm'a geçen mühtedilere verilen tepkiye benzer şekilde gerginliği artırmış ve çatışmaya dönüşebilmiştir. Hıristiyan Ermenilerle Midyat Süryani Ortodoks cemaatini karşı karşıya getiren ve Kırklar Kilisesi'nin yayınlanan arşiv kayıtlarında en çok yer tutan olay yine iki cemaat arasında meydana gelen bir evlilik problemidir. Süryani Kadim Yakup Koç adlı şahsın Ermeni Katolik mezhebinden Zeyzo adlı kadını kaçırarak Süryani Kilisesi'nde nikâhlarının kıyılması, Süryani ve Ermeni cemaatlerini karşı karşıya getirmiştir. Nikâhın geçerli olmadığını iddia eden Ermeniler, Yakup'u şikâyet ederek hapsedirirler. Süryani patrikliği muhtemelen Ermenilerin itibardan düşmelerini de fırsat bilerek mutasarrıflığa, vilayete, Adliye Müfettişliği'ne, Dâhiliye Nezareti'ne Süryani Kilisesi'nde kıyılan bir nikâhın hiçbir şekilde feshedilemeyeceğini belirterek tutuklanan Yakup'un bir an önce patrikhaneye teslimini isteyen mektuplar ve istid'âlar göndermişlerdir. Süryani Patrik, "*daima harekât-ı müfsideleri hükümet-i mukaddesimizde de malum bulunan*" Ermenileri tahkir ve tehdit ederek hükümete şikâyet etmiştir.⁶¹ Son zamanlarda yayımlanan Kırklar Kilisesi arşiv defterinde bulunan Süryanilerle Ermeniler arasındaki Yakup Koç ile Zeyzo'nun nikâhlanma meselesine dair uzun şikâyet dilekçeleri ve mektuplar iki mezhep arasında evliliğin diğer problemlerin önüne geçtiğini göstermektedir.⁶²

Sonuç

Osmanlı yönetiminde dört yüz yıl boyunca, dâhili bazı karışıklıklar hariç savaşların olmadığı uzun bir dönemden sonra Tanzimat düzenlemeleri ve misyonerlerin bölgede artan faaliyetleriyle Midyat ve çevresinde hiç

⁶⁰ BOA. Dâhiliye Muamelat (DH. TMİK-M) 29/38; BOA. Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH) 190/9.

⁶¹ Akyüz, *Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri*, 96.

⁶² Akyüz, *Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri*, 133-149.

olmadığı kadar toplumsal hareketlilik ve sosyal canlanma yaşandı. Dinî aidiyet olarak Müslüman, Hıristiyan ve Yezidîlerin, Kürtçe, Arapça, Süryanice ve Ermenice konuşarak sivil ve yerel geleneklerle oluşturdukları ve alışageldikleri dinamikler sarsılarak, yeni ittifak ve çatışma alanları doğdu. Süryani Ortodokslar Protestanlarla, Ermeniler de Katolik ve Protestan mezhebine geçen eski cemaat mensuplarıyla kıyasıya bir mücadele ve rekabet ortamına girdiler. Farklı din ve mezhepler arası gerginliğin kavgaya dönüşmesini sağlayan simgesel eylem ise din veya mezhep değiştiren genç kadın ve kızların öteki ile nikâhlanmasıdır.

Osmanlı bir İslâm devleti olarak kuruluşundan beri ihtidaları desteklemiş ve İslâmiyet'e geçene çeşitli imtiyazlar sunmuştur. Sosyal statü, rütbe, makam ve kisve bahası gibi taltif araçları ile mühtediler teşvik edilmiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra batılı devletlerin müdahale aracı olarak gördükleri ihtida olayları Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamasına paralel olarak sorun olmaya başlamıştır. Merkezden taşraya doğru devletin tüm bürokratik kanalları, açıkça deklare edilmese de istenmeyen ve gürültüsüzce çözülmesi gereken problem olarak görülen ihtidaların önüne kanuni engeller koymak üzere yeni politikalar geliştirdi. Devlet dış müdahalelere kapı aralayan din değiştirme ve kızların ihtida ederek evlenme hadiselerini engelleyip üstünü örtmeye çalışırken, Müslüman ahali devlet politikalarının aksine İslâm'a geçişleri olanca gürültü ile kutlamaya devam ediyordu. Gayrimüslimlerin Tanzimat'tan sonraki statülerinde meydana gelen düzenlemeler ve misyonerler ile batılı devletlerin hamiliğinde gittikçe güçlenmeleri Müslümanların tepkilerini çekiyordu. Gerginleşen karşılaşmalarda ihtidalar özellikle kadınların din değiştirerek yaptıkları evlilikler sembolik birer zafer havası içinde kutlandı. Midyatlı Süryani Usib Müslüman olduğunda kendisi için yapılan sünnet töreni ahali ile devlet politikaları arasındaki büyük farkı da göstermektedir.

Benzer bir durum Hıristiyan mezhepleri için de ortaya çıktı. Misyonerlerin himayesinde gittikçe çoğalan Protestan ve Katoliklerin, Ortodoks Süryani Kadim ve Ermeni cemaat mensuplarına el atmaları ve mezhep değiştirme olayları ciddi rekabet ve çatışmalara yol açtı. Yakubi Süryaniler ile Katolik, Protestan ve Ermeniler arasında kilise ve mezhep değiştirmeler ve kadınların diğer mezhepten biriyle evlenmesi fiziki çatışmalara kadar vardı. Midyat'ta bir kadının öteki ile nikâhlanması Süryanilerle Protestanlar arasında silahlı çatışmaya neden oldu. Tanzimat'tan sonra gelişen toplumsal dönüşüm beraberinde toplumsal

hareketlilik getirmiş, farklı kesimlerin ilişki ağları yeniden şekillenmiştir. Midyat'ta bu dönemde Hıristiyanlığın farklı mezhepleri arasında gerginlikler yaşanmış kadınların mezhep değiştirerek diğer inanç grubundan biriyle evlenmeleri çatışmaya varacak kadar aynı dinin mensuplarını karşı karşıya getirebilmiştir.

Kaynakça

- Akyüz, Gabriyel. *Kırklar Kilisesi Arşiv Defteri*. Mardin: Artuklu Yayınları, 2019.
- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Antov, Nikolay. "Kisve Bahası Arzuhalleri: Osmanlı Döneminde Balkanlarda İslâmlaşma Sürecine Dair Bir Kaynak". *Kebikeç*, 10, (2000): 89-105.
- Aslan, Halide. "Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)". Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Bayart, Jean-Françosi. *Kimlik Yanılsaması*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Metis Yayınları 1999.
- Bear, Marc David. *At Meydanında Ölüm; 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida, Ölüm*. çev. Pınar Yanardağ. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Bilge, Yakup. "Turabdin: Süryani Kilise ve Kültürünün Beşiği". *Uluslararası Midyat Sempozyumu Bildirileri*, 7-9 Ekim 2011, ed. İbrahim Özçoşar, (Mardin: 2012), 507-529.
- Bozkurt, Gülnihal. "İslâm Hukuku'nda Zimmilerin Hakukî Statüleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1/4 (1987): 115-155.
- _____. *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Bruinnessen, Martin Van. *Ağa, Şeyh, Devlet*. çev. Banu Yalkat, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Çağrı, Mustafa. "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, III, 453-455.
- Çerme, Thomas. "Mardin'in Son Ermenileri". *Kebikeç*, 27 (2009): 99-105.
- Çetin, Osman. *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Çolak, Kâmil. "XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri". Doktora Tezi, Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

- Deringil, Selim. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İhtida ve İrtida. çev. Ayşe Anadol, Taciser Ulaş Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Ebussuud Efendi Fetvaları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.
- Erpolat, Salih. "Tapu Tahrir Defterlerine Göre VI. Yüzyılda Midyat". *Makalelerle Mardin I*, ed. İbrahim Özcoşar, İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları, (Mardin:2009), 381-415.
- Foucault, Michel. *Hermenötüğün Kökeni: Kendilik Hakkında Dartmouth Konferansları*. çev. Şule Çiltaş Solmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Hollerweger, Hans. *Turabdin, Canlı Kültür Mirası*. Linz-Avusturya: Trauner Press, 1999.
- İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*. Dâru'l-Mârife, Kahire, tsz.
- İbn Haldun. *Mukaddime 1*. haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- İnce, İrfan. "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, XXXV, 88-91.
- İnci, Nuriye. "Özne Olarak Kadın Mühtediler: Fransa Kamusal Alanında Deneyimleri". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2 (2020): 202-220.
- Krstic, Tijana. *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları*. çev. Ahmet Tunç Şen. İstanbul: Kitap Yayınları, 2015.
- Lowry, Heat W. *Trabzon Şehrinin İslâmlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*. çev. Demet Heat Lowry, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2010.
- Özcoşar, İbrahim. *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800-1900)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Özçelik, Selahattin. "Osmanlı İç Hukukunda Zorunlu Bir Tehir (Mürted Maddesi)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 11/11 (2000): 347-438.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Yeşilmen, Halit. *Mahallemler ve Ebruli Kültürün Ağırbaşlılığı*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2017.

Arşiv Belgeleri

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 1998.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BAO. Midyat Şer'iyeye Sicili (MŞH.ŞSC.d) 8962.

- BOA. Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) 1198/89799.
- BOA. Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D. BŞM. d.) 10172/2.
- BOA. Cevdet Adliye (C.ADL) 90/ 5413-2-1.
- BOA. Dahiliye İdare (DH. İD) 116/82-2.
- BOA. Dahiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT) 4/88.
- BOA. Dahiliye Muamelat (DH. TMIK-M.) 29/38.
- BOA. Dahiliye Muamelat (DH. TMIK. M.) 1/128.
- BOA. Dahiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUI) 69-1/38.
- BOA. Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı (DH. HMS) 13/49.
- BOA. Dahiliye Şifre Evrakı (DH. ŞFR). 130/121.
- BOA. Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (HR. MKT) 344/105-2.
- BOA. Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH) 190/9.
- BOA. HAT 686/33314.
- BOA. Hatt-ı Hümayun (HAT) 656/32043.
- BOA. İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM.) 63/1830.
- BOA. Sadaret Mektubî Kalemi (A.MKT) 44/30.
- BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT. MVL) 62/50.
- BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayât Evrakı (A.MKT. UM) 788/6.

 Ekrem Akman

Conversion and Apostasy Movements after Tanzimat (Reorganization) and Marriage of Women with the Other: Midyat Example

Citation/©: Akman, Ekrem, Conversion and Apostasy Movements after the Tanzimat Era and Woman's Marriages with the Other : The Case of Midyat, Artuklu Akademi, 2021/8 (1), 51-75.

Extended Abstract

Midyat is the center of a region called Tur Abdin which was predominantly Jacobite/Syriac Christian in the early 19th century. Muslims, Christians and Yazidis spoke Assyrian, Kurdish, Arabic (Mhallemi dialect) and Armenian languages and developed a network of crosswise relationships within usual course of daily life by virtue of their miscellaneous religions and ethnicities. In and around Midyat, Muslims and Christians created areas of conflict and alliance over different and partly relative identity types such as lingual, sectarian and tribal ones. However, as also addressed in this study titled "Conversion, Apostasy Movements After the Tanzimat Era and Women's Marriages With "the Other": The Case of Midyat", all these presumptive identities can be left aside and gather the masses around a religion or sect when it comes to marriage of women through religious conversion. After the second half of the 19th century, when missionaries began to become effective in the region, the struggle and competition among different sects and churches of Christianity showed that the interfaith relations were not unidimensional.

Women's marriage succeeding their conversion or apostasy, and abandoning their religion or community paved the way for social conflicts and tensions. Marrying with the "other" by leaving one's quarter of belief and culture to which one was born was considered a direct offence against the honor of her ex-community and a defeat while it was a symbolic victory for the opposing party. The study exhibits the relations between Muslims and non-Muslims firstly, and then those between the non-Muslims themselves, based on the marriages with the "other" of women who were the subject of religious conversion/apostasy events in Midyat.

Thanks to the opportunities provided to converted people by the Ottoman Empire since its foundation, mass and individual conversions continued in full flood until the 18th century. Ottoman Empire supported conversions until half of the 19th century, providing converts with numerous advantages and privileges. The encouraging and embracive approach of the Empire towards conversions continued until it lost its balance of power against the European states in the early 19th century. As a result of insistent initiatives of the ambassadors of the Britain and France 1844, the legal provision enforcing the execution of the ex-Muslim apostates converting from Islam to Christianity was practically nullified. From then on, Ottoman Empire handled conversions delicately, regarding it as an unfavorable event. Despite the efforts of the

Empire to draw the curtain over conversions in order to hinder further foreign interventions, the Muslim community, in reaction to the support provided by the Europeans to the local non-Muslim constituents and increasing missionary activities, overtly backed conversions to Islam and even sometimes celebrated such cases by ostentation and demonstrations. The fact that the policies of the central government and state and its agenda, together with daily life of the public did not tally with each other at all times manifested itself also in the viewpoint on conversions and marriages.

During this period, wide appearance of Christian nations in regions where they are heavier in population, turmoil they caused in local councils from time to time drew Muslim community's ire and led to increased tensions between them. Issues of conversion and marriage also sparked religious nationalism in this period. In such a political and social atmosphere, in regions like Midyat hosting different religions and identities, marriages of women by changing their religions caused dangerous social tensions for both sides.

Compared to other regions within Ottoman territory where non-Muslims lived, mass conversions were not discovered in Midyat. However, change of churches and communities among the Christian sects took place as well as individual conversions. Women's marriage upon converting to Islam or another sect of Christianity led to significant tensions and physical fights. In Midyat, an Assyrian woman's conversion and marriage with a Muslim caused incidents in the city, resulting in setting fire of the house of Muslim man. Muslims and Christians faced off, the first leaving aside the tribe-based problems among themselves and the latter sectarian separations. The issue of conversion and marriage brought the disputed Assyrian people and Protestants and Armenians, and Assyrian leaders known for their animosity united with religious zeal. Eloping of a Christian woman upon conversion consolidated the community as being regarded as an aggravated offence against symbolic values of the community and a betrayal.

A likewise reaction against the conversion and marriage ensued when different sects of Christians came into question. Midyat is an interesting sample in this regard. The increase in the number of Protestants, who were officially recognized as a community within the Ottoman territory in 1850, due to the activities of missionaries, fueled the fire. Sectarian tension between the Assyrian people and Protestants turned into a firefight because of a woman's sectarian conversion and marriage with the "other". The Assyrian attributed a symbolic meaning to the marriage of a woman of their community with a Protestant or a man from the "other" sect and perceived this as an assault against the honor of the community. Marriage of Christian women with people from another nation/sect of the same religion heightened the tension and sometimes turned into clashes, just like the reaction given to apostates who converted to Islam.